

Tudományos nemzetségneve, a *Fraxinus* a köznyelvi latinban már ezt a nemzetséget, pontosabban a magas kőrist és a vele gyakran összetévesztett keskenylevelű kőrist jelentette. Már ezen a néven találjuk Vitruvius *De architectura libri decem*, Vergilius *Eclogae* és id. Plinius *Naturalis Historia* című műveiben is. Egyesek a latin *frango*, *fregi*, *fractus* 'megtör' szóra vezetik vissza a *fraxinus* eredetét, amelyet szerintük a törékeny (?) faanyag miatt kapott volna, ez azonban nem bizonyított. Úgyszintén kevésbé igazolt magyarázat, miszerint az ógörög *frasso* 'bekeríteni', *fraxis* 'kerítés' szavakból származna a *fraxinus*, ugyan a kőriscölöpök valóban alkalmasak kerítés készítésére.

Az *ornus* fajnév már a római írónál is a virágos kőrist jelölte, *Vergilius* és *Plinius* fent említett műveikben, vagy *Columella De arboribus* című könyvében már elkülönítették e fajt a többi akkor ismert kőrisfajtól. Eredete megint homályba vész, bizonyos etimológiai magyarázatok az ógörög *oreinos* 'hegyen növő' (← *oros* 'hegy') szóból eredeztetik, amely név élőhelyére utal(hat).

Az 1055-ben napvilágot látott Tihanyi alapítólevélben említik először a *kőris* szót egy összetételben: „usque ad magnam uiam, que dirigitur in *keuris tue*” (azaz „a nagy útig, amely *Kőristő* felé vezet”). Közszóként már 1193-ban adatolható *keures*-ként, az 1305 körül összeállított Besztercei szójegyzékben és az 1405 körül írott Schläggl szójegyzékben már *keres fa* megjelölést találunk. 1703-ban a Dorstenius-féle *Botanicon*ba bejegyzett magyar növénynevek között *kőrös fa* szerepel, Benkő József 1783-ban megjelent *Nomenclatura Botanica* művében *kőrös-fa*, *kőris-fa* alakban találjuk. A *kőris* fanév a nyelvészek szerint ótörök eredetű, a magyar nyelvbe még a honfoglalás előtt kerülhetett.

A *kőrös* szó ott található számos helynevünkben is, a Fekete-, Fehér- és Sebes-Kőrös folyók nevében, vagy a Kőröshegy, Kőrösnyágharsány, Kőrös-

A virágos kőris (*Fraxinus ornus*) botanikai jellemzése

Prof. dr. Bartha Dénes – intézetigazgató egyetemi tanár, SOE EMK

tetőtlen, Körösladány, Körösszakáll, Körösszegapáti, Köröstarcsa, Körösújfalú településnevekben.

A virágos kőris tudományos fajnevet (*Fraxinus ornus*) Linné adta az 1753-ban megjelent *Species Plantarum* című műve második kötetében, később Christiaan Hendrik Persoon, Párizsban élő mikológus 1805-ben új nemzetségbe sorolta *Ornus europaea* fajnévvel, de ez a felfogás a későbbiekben nem honosodott meg. Gyakrabban használt magyar neve, a virágos kőris feltűnő virágzatára utal, a ritkábban használt mannakőris név pedig a fatestből kifolyó és megszilárduló mannára.

Alaktana

Termete az elterjedési területén belül észak–déli irányban nő, az északi részen csak ritkán éri el a 15 méter magasságot, míg Dél-Európában gyakran meghaladja a 20 méter nagyságot. Ehhez azonban az is hozzátartozik, hogy az évszázadokon keresztül gyomfának tartott virágos kőrist – különösen a jobb termőhelyeken – igyekeztek visszaszorítani, s így hazánkban is e fajnál a „letörpítés” jelensége figyelhető meg.

Ha ritkán, de nálunk is találhatóak mély termőrétegű, laza alapközetű talajokon 20 méter fölötti példányok.

A sekély termőrétegű, tömör alapközetű talajokra visszaszorított egyedek – esetenként a többszöri sarjztatás és a tartós vadterhelés hatására – alig érik el a 10 métert, inkább cserjésedő formában léteznek.

Törzse hajlott, szabálytalan növekedésű, rövid, és hamar, fokozatosan vastag ágakra bomlik, ezért sem becsülték az erdészek ezt a fajfajt hosszú ideig. Felfelé irányuló ágainál gyakori a villás elágazás, ami azért következik be, mert az az évi hosszúhajtás végén hozza virágzatait, s így csak a párosan álló oldal-, illetve hónaljrügyekből tud tovább nőni, vagy az is előfordulhat, hogy a vegetatív hajtás csúcsrügyét veszti valamilyen ok (pl. vadragás) miatt. A gyakori villás elágazás megint nem növelte népszerűségét az erdészköri körökben.

Koronája tojásdad alakú, fiatal korban laza, idősebb korban besűrűsödő, melynek az a magyarázata, hogy a kor előrehaladtával egyre több rövidhajtás hoz, illetve a hosszúhajtás izkőzei egyre rövidebbek lesznek. Koronája gyakran aszimmetrikus, a faj erős fényigénye miatt a nagyobb megvilágítás irányába nő. Kérge feltűnő, mely alapján könnyű felismerni, sötétszürke, sokáig sima marad, idős korban rücskösen repedezik, esetenként világos

folttal tarkított is lehet. Gyökérzete – részben a termőhelyi szélsőségek miatt – nem hatol mélyre, támasztógyökerei vastagok, a felszín közelében sűrűn szétágaznak.

Sokszor esünk abba a hibába, hogy a nehezen meghatározható fajokat is egyetlen bélyeg alapján próbáljuk felismerni, egymástól elkülöníteni. Így van ez a kőriseknél is, ahol a rügy színére összpontosítunk.

A virágos kőris rügyei ezüstszürke színűek, sokszor vörhenyesek, de esetenként előfordul – s ez a megtévesztő – a halványbarna rügyszín is! A kőrisekre jellemző páratlanul szárnyalt levelek e fajnál 5–9, rendszerint 7 levélkéjűek, melyek rövid nyelecskéjűek. A levélke válla sokszor részaránytalán, lemeze kissé bőrszerű, felül fénylő, mely a szubmediterrán elterjedésével és a szárságtúrásával hozható kapcsolatba.

A levélke fonáka világoszöld, a főér alsó szakasza rozsdás szőrű, mely az idő előrehaladtával le is kophat, s emiatt megint megtévesztő lehet. Jellemző viszont a barázdált levélgerinc, amely felső részén gyakran térdesen meghajlik. Lombozata ősszel sárgára vagy ibolyásvörösre színeződik, a virágos kőris előfordulásai a tájban ilyenkor jól kirajzolódnak.

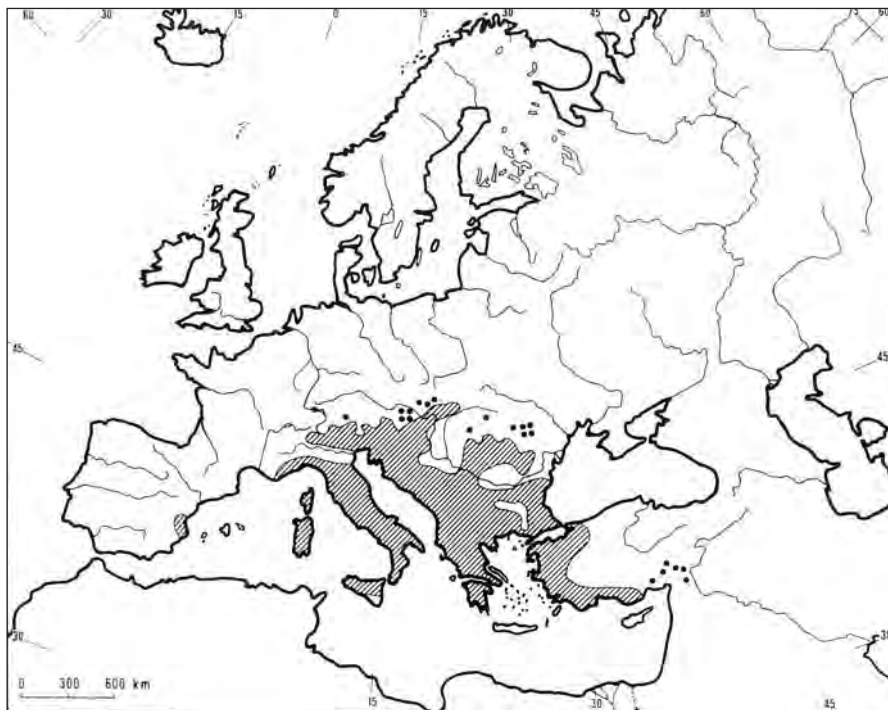
De május első felében is könnyű messziről megismerni e fafajt, mivel lombfakadás után 10–20 cm hosszú bugában nyíló virágainak sárgásfehér pártái összetéveszthetetlenül teszik a virágos kőrist.

Egyébként a négy, szálas, 5–10 mm hosszú szírom hamar lehull, a kettő, sárgás portokú feltűnő porzó a párta aljára nő. A virágok ivari megoszlására az ún. poligámia jellemző, azaz vannak egyivarú (porzós vagy termős) és kétivarú virágok is. A fiatal egyedeken csak porzós virágok vannak, a virágok ivarmegoszlása és a magtermő képesség később is egyedenként változó. Édeskés illatú virágait – a többi hazánkban előforduló kőrisfajjal ellentétben – rovarok porozzák be. 2–3 cm hosszú, vörösesbarna lependék termése korán, már július végén érik, a többi kőrisfajétól – kis gyakorlattal – már könnyen elkülöníthető.

Elterjedési területe

A virágos kőris elterjedési területe Spanyolország keleti partvidékétől Északnyugat-Anatóliáig húzódik, a Földközi-tengeri szigetek és félszigetek nagy részén megtaláljuk (1. ábra).

Az északi határt az Alpok déli lába, a Magyar Középhegység és az Erdélyi-

1. ábra. A virágos kőris elterjedési területe

szigethegység adja, ettől északabbra néhány szórvány előfordulása ismert. Ha a Kárpát-medencei előfordulás északi részét jobban görcső alá vesszük, amit *Moesz Gusztáv* kiváló botanikusunk és mikológusunk meg is tett a múlt század elején, akkor azt vesszük észre, hogy több más délies elterjedésű, szubmediterrán súlypontú növényfajjal együtt a virágos kőris egy jól meghúzható vonalig (pontosabban sávig) terjed.

Ezt a felismerőjéről Moesz-vonalnak nevezték el, ami a mai Magyarországtól északra, az Északi-Kárpátok déli lábánál húzódik. Többek között idáig

jut el a molyhos tölgy, a csertölgy, a sajmeggy, a cserszömörce is, s eddig a vonalig természetű a bortermő szőlő, a szelídgesztenye, a királydió, az őszibarack, a házi berkenye, a mandula vagy a dohány.

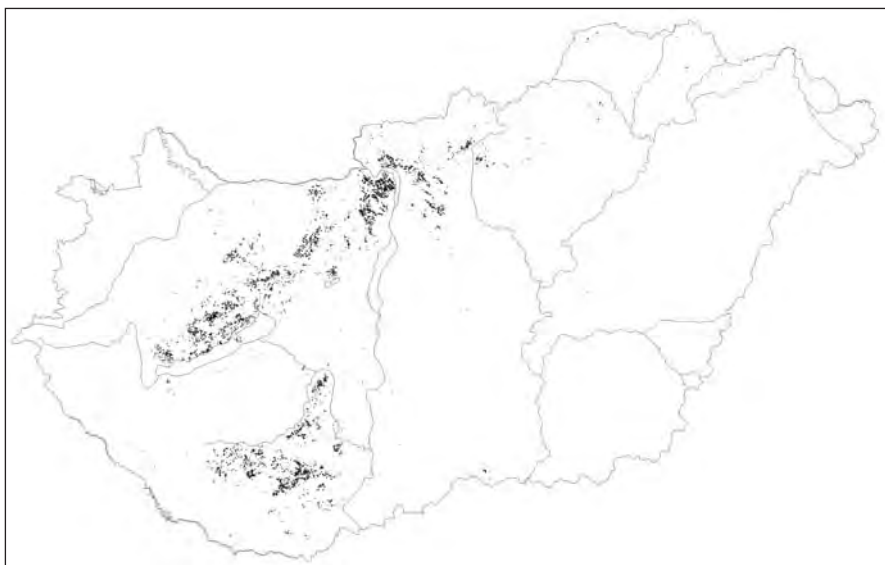
A délkelet-európai karszterdők jellemző faja, ahol főként a molyhos tölgyvel, magyar tölgyvel, csertölgyvel, karmazsintölgyvel, magyaltölgyvel, komlógyertyánnal és keleti gyertyánnal elegyedik.

Előfordulása

A virágos kőris nálunk a dombvidékek, s még inkább a középhegységek faja. A sík vidékeket elkerüli, mert az alföldi kontinentális klíma szélsőségeit – miként a cser sem! – nem kedveli. Hazánkban Dél-Dunántúlon a Kapostól és a Siótól délre gyakori faj, de a laza alapközetű (főleg lösz alkotta) tájakon visszaszorítása látványos (pl. a Balaton és a Kapos között).

A szubmediterrán klímahatás alatt álló Dunántúli-középhegységben szintén gyakori, de az Északi-középhegységben az erősödő kontinentális klímahatás miatt természetes úton csak a Bükk-hegységig jutott el, itt és ettől keletre csak ültetett és elvadult példányaival lehet találkozni. Úgyszintén hasonló megjelenésű a Soproni-dombvidéken is (2. ábra).

Mivel melegigényes faj, ezért az elterjedési terület északi részén – így hazánkban is – elsősorban délies kitettségen, könnyen felmelegedő talajokon

2. ábra. A virágos kőris hazai előfordulása (Forrás: Országos Erdőállomány Adattár)

1. táblázat. A virágos kőris vertikális megjelenése a Kárpát-medencében

Nagytaj	Vertikális megjelenés felső határa (m)
Délmagyarországi hegyvidék (Aldunai-hegységek, Krassó–Szörényi-hegységek)	740
Erdélyi-szigethegység	500
Magyar Középhegység	560
Dráva és Száva közti szigethegységek	550

találjuk. Nálunk főként mészkő és dolomit alapkőzeten jelenik meg, ritkábban andeziten, bazalton, löszön és márgán is felfedezhetjük.

Itt, Közép-Európa déli felében, a nagy hőigénye köti elsősorban a mészkőhöz és a dolomithoz, Dél-Európában viszont szilikátos alapkőzeten kialakult talajokon is gyakori. (Ugyanez a jelenség a feketefenyő esetében is szembe-tűnő!) A hőigényének tudható be az is, hogy a hegységekben magasra nem emelkedik, ami *Fekete Lajos és Blatny Tibor* 1913-ban megjelent kiváló munkájából (*Az erdészeti jelentőségű fák és cserjék elterjedése a Magyar Állam területén I-II.*) jól kiolvasható (1. táblázat).

Élőhelye

Élőhelyein való előfordulását vagy hiányát, és gyakoriságát hazánkban jelentősen befolyásolják a korábbi évszázadok tájhasználatai, továbbá tartósan negatív erdészeti megítélése.

Szakmai körökben a *bokorerdők* fajának tartják a molyhos tölgyvel együtt, a korábbi legeltetéstől vagy a fenyvesítéstől megmaradt állományok mészkövön, dolomiton, andeziten, bazalton egyaránt előfordulnak, s az egyik legfajgazdagabb életközösségünknek számítanak. (*Megjegyzendő, hogy az erdész szakzsargonban meg-*

honosodott karsztbokoredő nem sze-rencsés kifejezés, mert csak a mészkő bizonyos típusai képesek karsztosodni, a többi kőzettípus nem!)

Másik fontos élőhelye a *mész- és melegkedvelő tölgyesek*, melyekben való előfordulására korábban már gyanakvással tekintett a szakma, mivel a tölgyek térfoglalását féltette tőle. Az egyéb, főleg félszáraz és üde vízgazdálkodási fokú termőhelyeken lévő erdőtársulásokban (pl. cseres-kocsánytalan tölgyesek, gyertyános-kocsánytalan tölgyesek, bükkösök) egyértelműen a száműzendő fajok közé tartozott, amelynek napjainkra meg is lett az eredménye.

Még egy különleges élőhelyre kell a figyelmet felhívni, és pedig a Dunántúli-középhegység *bükkös sziklaerdő*-jére. Ezekben az északias kitettségű, dolomítbörccökön álló állományokban a virágos kőris együtt fordul elő a bükkel, s a két faj tartósan megmarad egymás mellett. Ennek magyarázata az, hogy az utolsó jégkorszak utáni mogyoró és tölgy korban a virágos kőris uralta ezeket a termőhelyeket, majd a bükk I. korban maga a bükk faj is megérkezett ide, de mivel ökológiai tekintetben határhelyzetben van, ezért nem tudta kiszorítani, kiárnalni a fényigényes és kevésbé jó versenyképességű virágos kőrist.

Megemlítendő, hogy különösen a bokorerdők, mész- és melegkedvelő tölgyesek helyére korábban kiterjedten ültetett kultúr feketefenyvesek és kisebb mértékben kultúr erdeifenyvesek állományai – a nemkívánatosság ellenére – igyekezett visszaszivárogni a virágos kőris, mivel a két említett fenyőfaj koronája a korról egyre jobban lazul, s állományaik egyre alacsonyabb záródásúak lesznek, így több fényt engednek be, amely kedvez a fényigényes fajnak. A Keszthelyi-hegységben és a Balaton-felvidéken az utóbbi időszakban tapasztalható látványos fenyőpusztulás miatt a virágos kőris ökológiai szerepe mindenképpen felértékelendő.

Változatossága

A *Fraxinus* nemzetségbe jelenleg 43 fajt sorolnak, amelyek az északi félteke mérsékelt övi és szubtrópusi területein élnek. Az ősbibb bélyegeket (pl. párta megléte, rovarbeporzás, végálló virágzat) mutató *Ornus* szekcióba 15 faj tartozik, amelyek a virágos kőris kivételével Kelet-Ázsiában élnek.

A virágos kőris esetében erős fajon belüli változatosságot lehet tapasztalni, amely eltérések elsősorban a levélké alakjában, nagyságában, számában, a virágzat és a termés alakjában jelentkeznek. Emiatt ennél a fajnál számos változatot és alakot írtak le a korábbi kutatók.

Ez azonban megtévesztő, mert ugyanazon egyed esetében részben a korról is változhat a levelek sajátossága, részben eltérő tulajdonságú leveleket találunk ugyanabban az időpontban a generatív és a vegetatív hajtásokon. Pl. a generatív hajtáson vagy az idősebb egyedeken lévő levelek levélkéi keskenyebbek, a vegetatív vagy a fiatalabb egyedeké szélesebbek.

Kultúrváltozatai közül nagy népszerűségnek örvend az 1970-ben szelektált 'Mecsek', amely koronája gömbölyded, majd idővel kissé lapított lesz. Kiváló várostűrése folytán egyre gyakrabban alkalmazzák, a gömbakác helyettesítésére is alkalmas. A hullámosan görbült ág- és gallyrendszerű 'Laokoon' 2000-ben került be a fajtasortimentbe, míg az egyenes törzsű, átmenő sudarú, szabályos koronájú, utcafásításra alkalmas, 2007-ben szelektált 'Pilis' térhódítása is várható a jövőben.

Várostűrésével, gazdag virágzásával és szép őszi lombszíneződésével a virágos kőris egyre fontosabb parkfa lesz.

Fotó: **Korda Márton**